

УДК 303.422Онацький(477)

Микола Мушинка

*д.ф.н., голова Асоціації українців Словаччини,
іноземний член НАН України*

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ – ПРИЗАБУТИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ЕНЦИКЛОПЕДИСТ

Євген Онацький – призабутий український енциклопедист.

Уродженець с. Глухів Сумської обл. (1894–1979); гімназію закінчив у Кам'янці-Подільському (1912), історично-філологічну освіту здобув у Києві (1917). 23-річним став членом, пізніше секретарем, Української Центральної Ради. У 1917–19 рр. працював бібліотекарем Міського художньо-промислового музею в Києві. Від 1919 р. – на еміграції: в Австрії, Швейцарії, Італії; від 1947 р. – в Аргентині. Там він розпочав роботу над укладанням «Української малої енциклопедії», яка виходила від 1957 до 1967 р. у 16 книгах. Це – суто індивідуальна енциклопедія. У 1968 році М. Мушинка одержав від автора два її комплекти разом з іншими його виданнями.

Ключові слова: Євген Онацький; енциклопедія; українці Аргентини, Українська дипломатична місія в Італії.

Yevgene Onatsky is the almost forgotten Ukrainian lexicographer.

He was born in the village Gluhive Sumy region (1894–1979). Graduated from high school in Kamenetz-Podilsk (1912), he got the historical-philological education in Kiev (1917). In 23-year-old became a member and then a secretary of the Ukrainian Central Rada. In 1917–19 he was a librarian of the City Art and Industry Museum in Kiev. Since 1919 he had been in Austria, Switzerland, Italy; since 1947 he was in Argentina. He started there the preparation of the «Ukrainian short encyclopedia», that had been printed since 1957 to 1967 in the 16 books. This is a personal encyclopedia. M. Mushynka got two sets of this book with other issues of this author in 1968.

Key words: Yevgene Onatsky, Encyclopedia, Ukrainian Argentine, Ukrainian diplomatic mission in Italy.

Під поняттям «енциклопедія» розуміємо колективну працю багатьох авторів – спеціалістів у вузьких ділянках науки та техніки, упорядковану одним із них. «Українська мала енциклопедія» (УМЕ) проф. Євгена Онацького (1894–1979) [17], що виходила в столиці Аргентини Буенос-Айресі у 16 книжках від 1957 до 1967 року (2148 стор.) накладом 1000 примірників, виділяється з цього правила. Це – твір одного автора, який відображає його світогляд та особисті погляди на людей, події та речі. Оскільки в Україні вона майже невідома, спробую наближити не лише сам твір, але і його автора, з яким довелося мені бути у листовому контакті.

Євген Онацький народився 13 січня 1894 р. в м. Глухів нинішньої Сумської області в сім'ї вчителя Деметія, який походив із старовинного козацького роду на Полтавщині [25]. З Глухова сім'я переселилася до Кам'янця-Подільського, де Євген зі срібною медаллю закінчив гімназію [26]. У 1912 р. він вступив на історично-філологічний факультет Київського університету св. Володимира, де почав глибше вивчати історію та історію культури України. Ще будучи студентом, Є. Онацький спорядив у себе поважну українознавчу бібліотеку («Козацькія летописы», «Исторія Русов или Малой Россіи», «Права по которым судится малоруський народ», комплект ж. «Киевска Старина», вісім томів «Исторії України-Русі» М. Грушевського та ін.).

У 1916 р. його було відряджено в Чернігів для дослідження документів українських дворянських родин в архіві Музею Тарновського. Результатом стала дипломна робота про дворянський рід Полетиків (яким приписувалося авторство «Исторії Русов»), згодом опубліко-

вана в ж. «Україна» [1].

У Києві він вступив до ілегальної «Української громади» та став провідним діячем студентського руху, членом Головної студентської ради [25].

У 1917 р. 23-річний Є. Онацький увійшов до складу новозаснованої Української Центральної Ради від українського студентства, а незабаром був призначений до її Секретаріату. 17–24 квітня 1917 р. він брав активну участь у Всеукраїнському конгресі в Києві [25]. На пропозицію голови М. Грушевського він став секретарем УЦР, від імені якої їздив на переговори з лідерами кубанських козаків у Катеринодар. Це була його перша дипломатична місія.

У той час розпочалася і його інтенсивна наукова та публіцистична діяльність у журналах «Україна», «Наше минуле» та «Народна справа». Політично Є. Онацький був членом Української партії соціалістів-революціонерів, з якої вийшов у березні 1918 р., а одночасно із Президії Української Центральної Ради [25].

Маючи диплом про закінчення Київського університету (1917), він влаштувався на роботу бібліотекарем у Міський художньо-промисловий музей Києва, директором якого був визначний археолог Микола Біляшевський, голова Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні, а його заступником – мистецтвознавець та музейник Данило Щербаківський. Вони, такі ж ентузіасти української культури, як К. Широцький, В. Прокопович та Ф. Ернст, які часто відвідували музей, заохотили молодого бібліотекаря до глибшого вивчення української культури. У бібліотеці музею його захопила «Енциклопедія польських стародавностей» Зигмунда Гловера, під впливом якої він вирішив створити подібну енциклопедію української давнини [17: 2143–2144].

У січні 1919 р. Є. Онацький разом з дружиною Ніною в складі української делегації виїхав спеціальним дипломатичним поїздом на Мирну конференцію в Париж, взявши із собою лише дві валізки з книжками про Україну, які мали йому служити в праці журналіста при Делегації. Та через політичні причини поїзд до Парижа не доїхав, а змушений був затриматися у Відні, звідки подружжю Онацьких напівлегально вдалося перебраться до Швейцарії. У жовтні 1919 р. з ініціативи голови Української дипломатичної місії в Римі Дмитра Антоновича вони потрапили в Італію, яка майже на три десятиліття (1919–1947) стала місцем їх перебування. У Римі Є. Онацький став членом Української дипломатичної місії, керівником її пресового бюро та редактором її друкованого органу «La voce del Ucraina». Після виїзду Д. Антоновича у Відень та Прагу (1921) Є. Онацький став головою Української дипломатичної місії в Римі [17: 2144]. Після поразки українських визвольних змагань він і надалі продовжував інтенсивно працювати на ниві утвердження української державності. Італійську пресу він систематично постачав матеріалами про Україну та про боротьбу її населення проти більшовицької окупації. Тісно співпрацював також із закордонною українською пресою.

У 1929 р. Є. Онацький особисто познайомився з Головою Проводу Організації українських націоналістів Євгеном Коновальцем і став палким прихильником його ідей. Згодом Є. Коновалець призначив його представником ОУН в Італії. Їх взаємна співпраця переросла в особисту дружбу. Свої «націоналістичні» статті Є. Онацький друкував переважно в органі ОУН «Розбудова Нації» (здебільшого під псевдонімом), що виходив у Празі під редакцією Миколи Сціборського [17: 2144]. У Празі 1941 р. він опублікував книги: «Основи суспільного ладу» (перевидання: Буенос-Айрес, 1949) [11] та «Українська дипломатична місія в Італії» [9]; у 1942–43 – двотомник «Сторінки з римського щоденника» [25]. У серпні 1929 р. у римському будинку, де жив Є. Онацький, відбувся II Великий збір українських націоналістів [25].

У 1936–40 рр. Є. Онацький був професором української мови у Вищому східньому інституті в Неаполі. Для своїх студентів він видав підручник «Етнічна термінологія Східної Європи: Русь-Україна» [7] та «Україна в складі Європи» [6].

У 1940–43 рр. він став лектором у Римському університеті, де викладав українську мову. Серед італійських студентів він поширював відомості про Україну та її боротьбу за незалежність. Йому належить і авторство «Української граматики: теоретичний та практичний курс»

(Рим, 1937), «Українсько-італійського словника» [10, 1736] та «Італійсько-українського словника» (Рим 1977). Ці праці не втратили значення до сьогодні і становлять основу італійської україністики.

Живучи і працюючи в Італії, Є. Онацький не приховував своїх антифашистських поглядів, за що потрапив під суворий нагляд нацистської поліції. 29 вересня 1943 р. його арештувало гестапо і запроторило в одну із в'язниць Берліна, де він у жахливих умовах пробув до кінця Другої світової війни [13].

У червні 1945 р. він повернувся в Італію і, знайшовши свою бібліотеку та архів не ушкодженими, розпочав опрацювання зібраних енциклопедичних матеріалів. У післямові до 16-ї (заключної) книги УМЕ він про це пише: «Оттоді я і написав у трьох примірниках «Енциклопедію українських символів, вірувань і звичаїв» (871 сторінка машинопису). Один примірник я вислав до Осередку Української Культури в Вінніпегу, другий – до проф. М. Гайдака в Міннеаполісі в США, а третій залишився у мене» [17: 2144]. Колосальна праця Є. Онацького залишалася в рукописі. Видавця на неї ні авторові, ні його друзям у Канаді та США так і не вдалося знайти.

У післявоєнні роки Є. Онацький продовжував активно працювати в українських організаціях Італії та інших країн Західної Європи. Зокрема активною була його праця в Українському допомоговому комітеті в Римі. Цього разу він спостеріг, що за ним уважно стежать радянські спецслужби, які раніше фізично ліквідували С. Петлюру, Є. Коновальця, а багатьох українців у західних країнах «викрали» й ілєгально переправили «на родину», тобто в Радянський Союз, де їх судили за «зраду батьківщини», або й без суду засиляли в концтабори Сибіру. Уникаючи подібної участі, Є. Онацький 1947 р. емігрував до Аргентини, де розгорнув ще інтенсивнішу діяльність ніж у Європі [19].

Уже в 1947 р. він став одним із засновників і першим головою Спільки українських науковців, мистців і літераторів Аргентини. Пізніше його було обрано почесним головою цієї організації. Є. Онацький стояв біля колиски Української центральної репрезентації в Аргентині, заснованої 1947 р., а від 1953 р. став її головою. Був головним редактором українського націоналістичного тижневика «Наш клич» (1947–1964) та журналу «Дзвін».

Майже ціле життя він займався перекладами з італійської, французької та інших мов. Частина з них з'явилися у збірці «З чужого поля». З української мови на італійську переклав твори М. Коцюбинського, М. Хвильового та ін. Окремі праці він присвятив життю і творчості Симона Петлюри, Івана Франка, Миколи Василька, Михайла Грушевського, Олени Теліги та ін.

У книзі «Портрети в профіль» [16] він подав нариси про 29-х діячів української та світової культури.

Немалим є його внесок в українську етнологію та фольклористику (народознавство) та, зокрема, в міфологію, в такі ділянки науки, як філософія, соціологія, етика, психологія тощо.

У колах української еміграції Є. Онацький був визнаною особистістю – членом НТШ (1947), дійсним членом Української вільної академії наук, Українського історичного товариства та низки інших організацій.

Вершиною наукового доробку Є. Онацького є його «Українська мала енциклопедія», матеріали для якої він збирав упродовж цілого життя, а друкувати почав 1932 р. з ініціативи Є. Коновальця на сторінках часопису «Новий шлях», що виходив у Канаді. Після опублікування статей на літеру «А» (переважно політичного характеру), які мали вийти окремою відбиткою і служити для політичного вишколу української молоді (але так і не вийшли), він припинив дальшу працю в цьому напрямі.

У лютому 1954 р. Є. Онацький, будучи редактором органу Братства св. Покрови Української Автокефальної Православної Церкви в Буенос-Айресі – щомісячника «Дзвін» (від 1950 р.) – почав на його сторінках передруковувати свої статті із «Нового Шляху» під назвою «Мала українська енциклопедія», доповнюючи їх новими, що відповідали церковно-релігійному характеру журналу. Згодом ці статті з ініціативи голови Братства св. Покрови о. Бориса

Арійчука почали виходити окремими 120–150-сторінковими книжками, не пов'язаними з журналом «Дзвін». Вони поширювалися посередництвом мережі українських книгарень та індивідуальною передплатою. Це значно прискорило вихід УМЕ, хоч через технічні можливості єдиної української друкарні в Аргентині її вихід запізнився на п'ять років.

Першу книжку УМЕ, що вийшла в жовтні 1957 р., позитивно сприйняли читачі й критика, за винятком пасквільної рецензії В. Ковалика, опублікованої окремою брошуркою та у п'ятох українських католицьких часописах на трьох континентах. «Рецензент» без будь-яких доказів охарактеризував УМЕ як твір «в есенціальних елементах **нехристиянський, проматеріалістичний, прокомуністичний, порушаючий головні підстави християнства**», а свій пасквіль закінчив закликком: «Тому кожний християнин, а ще більше католик, якому такі книжки **заборонено читати**, повинен «Енциклопедію» п. Онацького **осудити**, не купувати, передплати не присилати, а то й провести пропаганду проти неї» [17: 1584]. Така упереджена й украй неправдива критика не сприяла популяризації цінного видання, однак ні автора, ні видавця Б. Арійчука не відрадила від праці над наступними книжками «Енциклопедії», тим більше, що її морально підтримали такі авторитетні церковні діячі та науковці, як архієпископ Іван Бучко, голова НТШ у Торонто Євген Вертипорох, колишній директор бібліотеки НТШ у Львові, літературознавець та бібліограф Володимир Дорошенко, редактор «Українського слова» в Парижі Олександр Бойко (на кожну книжку УМЕ він писав позитивні рецензії) та багато інших [17: 2145]. Наперекір величезним труднощам, Є. Онацький довів справу до успішного кінця, видавши упродовж десяти років усі 16 книжок УМЕ.

На той час в україністиці існували лише дві енциклопедії – «Українська загальна енциклопедія» І. Раковського у трьох томах (УЗЕ; Львів, 1930–1935) та «Енциклопедія українознавства, частина I – загальна» В. Кубійовича та З. Кузелі (ЕУ; теж у трьох томах – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949).

Підкреслюючи відмінність двох названих вище енциклопедій від своєї, Є. Онацький у передмові до першої книги УМЕ писав: «Обидві названі Енциклопедії – твір колективний наслідок праці великого гурта українських науковців, фахівців у різних галузях науки. Моя ж Енциклопедія – твір цілком індивідуальний, наслідок праці однієї тільки особи, обмеженої в своїх знаннях і наукових обрях. З огляду саме на цю першу й найголовнішу ріжницю не знайти в моїй Енциклопедії гасел із усіх тих наук, що знаходяться поза колом зацікавлення автора – відпадає вся технологія й інженерія, відпадають у значній частині природничі науки, майже вся економіка і майже вся географія. Натомість дуже широко – далеко ширше, ніж у двох попередніх названих Енциклопедіях, потрактовано теми т. зв. суспільних наук, поскільки вони чіпають проблеми української духовної культури – етики, релігії, суспільної психології і філософії, вірувань, забобонів, символіки, народної творчості, історії, літератури [...]. Бажаючи дати читачеві не тільки корисний підручник, в якому він міг би знайти найпотрібніші дані (щодо тих, то я намагався бути якнайточнішим), але й цікаву книжку до читання, що збуджувала б у нього думку й спонукувала самостійно заглиблюватися в порушені теми, я навмисно уникав вичерпливого обговорення всіх значень того чи іншого трактованого гасла, обмежуючись на ті, що видавалися мені істотнішими для зрозуміння української духовності чи для підкреслення якогось важливішого для українців етичного психологічного чи філософічного моменту» [17: 3].

«Українська мала енциклопедія» і справді читається як захоплюючий художній твір, написаний справжнім майстром слова. З технічних причин в енциклопедії немає жодної ілюстрації (крім п'ятох малюнків на останніх сторінках – для заповнення вільних місць), зате майже в кожному більшому гаслі є цитати з точним наведенням джерел, які посилюють його автентичність. Біографічні гасла обмежені на мінімум, причому вони торкаються виключно людей, які уже відійшли в інші світи. Із живих подано лише біографії деяких чужинців, причетних до української справи.

В УМЕ переважають гасла з виразним національним та християнським світоглядом, зо-

крема з історії та культури. Читаючи їх, так і відчуваєш, що автор – високоерудований вчений, уболіває за знедолений український народ і вірить у його майбутнє у вільній, незалежній і соборній Україні. На жаль, він не дочекався здійснення своїх мрій, помер у Буенос-Айресі 27 жовтня 1979 р.

УМЕ Є. Онацького, як і УЗЕ І. Раковського та ЕУ В. Кубійовича – З. Кузелі, послужили поштовхом до видання «Української радянської енциклопедії» (УРЕ) та «Українського радянського енциклопедичного словника» (УРЕС), які, незважаючи на марксистсько-ленінську заангажованість, зіграли позитивну роль у розвитку української науки і культури.

На сам кінець хочу кілька слів сказати про свої взаємини з Євгеном Онацьким.

Навесні 1968 р. в Чехословаччині було прийнято закон про скасування політичної цензури, який торкався і ввезення в країну до того часу забороненої («прогібітної») літератури. Я, будучи секретарем Науково-дослідного кабінету україністики Університету ім. Шафарика в Пряшеві, звернувся листами до багатьох українознавчих установ, організацій та окремих осіб у західних країнах з проханням надіслати нам свої видання, і через деякий час бібліотека кабінету поповнилася понад двома тисячами українських книжок та журналів, у тому числі повним комплектом УМЕ (16 книг). Енциклопедією я був щиро захоплений і разом з листом подяки вислав Є. Онацькому свою фольклорну антологію «З глибини віків» та деякі інші свої видання. Між нами зав'язалося цікаве листування. Є. Онацький надіслав ще один комплект УМЕ для мене особисто та кілька своїх праць для бібліотеки кабінету. На жаль, наш книгообмін обірвала окупація Чехословаччини радянськими танками 21 серпня 1968 р. Під час т. зв. «посерпневої нормалізації» мене було звільнено з роботи в університеті, а весь «заборонений» фонд бібліотеки кабінету замкнено в одному з підвалів університету, де більшість книжок (у тому числі УМЕ та інші видання Є. Онацького) були знищені аварією водопровідної труби. Тому мій комплект УМЕ є, мабуть, єдиним у Словаччині. До нього я часто заглядаю й використовую у своїй науковій діяльності. Щоразу дивуюся, що це видання, створене однією людиною в надзвичайно складних умовах, без якої-небудь фінансової допомоги зовні, «але з Божою допомогою та моральною підтримкою українських патріотів» [17: 2145]. Цим виданням Є. Онацький поставив величавий пам'ятник Україні, від якої його немилосердна доля відлучила майже на все життя.

«Українську малу енциклопедію» конче потрібно перевидати в Україні, бо вона не втратила свого значення й у наш час. 120-річчя від дня народження Є. Онацького, яке припадає на 2014 рік, є вдячною нагодою для такого перевидання.

Вибрані праці Є. Онацького:

1. Походження Полетик // Україна. – 1917. – Кн. 1–2.
2. Ще про автора «Исторіи Русов» // Наше минуле. – 1918. – № 1.
3. До питання про монети в Україні в XVI ст. // Наше минуле. – 1918. – № 2.
4. Russia e Ucraina. – Roma, 1929.
5. L'Equilibrio Europeo ed il problema Ucraino. – Roma, 1930.
6. L'Ucraina et limiti dell'Europa. – Neapoli, 1936.
7. La terminologia etnica dell'Europa Orientale: Rus'-Ucraina. – Neapoli, 1936.
8. Studia di storia e di cultura Ucraina. – Roma, 1939.
9. Українська дипломатична місія в Італії. – Прага, 1941.
10. Vocabolario ucraino-italiano. – Roma, 1941.
11. Основи суспільного ладу. – Прага, 1941; Буенос-Айрес, 1949.
12. Сторінки з римського щоденника, т. 1–2. – Прага, 1942–1943.
- 13.. У Вавилонському полоні. – Буенос-Айрес, 1949.
14. Творче життя і геройська смерть Олени Теліги. – Буенос-Айрес, 1949.

15. Наше національне ім'я. – Буенос-Айрес, 1949.
16. Портрети в профіль. – Чикаго, 1965.
17. Українська Мала Енциклопедія. Кн. 1–16. – Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. – Буенос-Айрес, 1957–1967.
18. По похилій площі. Записки журналіста і дипломата, частина 1–2. – Мюнхен, 1964–1969.
19. Іду до Аргентини. – Вінніпег, 1971.
20. Під омофором барона Василька // Український історик. – 1978, № 4; 1980, № 1/4; 1981, № 1/4; 1987, № 1/4.

Література про Є. Онацького.

1. Винар Л. Євген Онацький – чесність з нацією (1894–1979) // Український історик. – 1980, № 1/4.
2. Гаврилюк М. Бібліографія праць професора Євгена Онацького: 1917–1964. – Буенос-Айрес, 1964.
3. Підкова І. – Шуст Р. Онацький Євген // Довідник з історії України. – К., 2001.
4. Сенік Я. Онацький Євген // Українська журналістика в іменах, вип. 5. – Л., 1998.
5. Фурс Я. Євген Онацький: повернення із забуття // Націоналістичний портал ОУН. – <http://www.ukrnationalist.org.ua/publication>
6. Ясь О. В. Онацький Євген // Енциклопедія історії України. – Т. 7. – К., 2010.
7. Яцимирська М. Г. Євген Онацький як журналіст, науковець, громадський діяч // Українська періодика. – Л., 1993.